

Олег ДУБЧАК

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено нормативно-правове поле функціонування споживчого кредитування, за результатами чого здійснено систематизацію існуючих законодавчих актів. Проведено критичний аналіз перспективного законодавства в сфері споживчого кредитування, зокрема, наведені його сильні та слабкі сторони. Ідентифіковано основні проблеми законодавчого регулювання процесу споживчого регулювання в Україні та запропоновано першочергові заходи з їх вирішення.

Уроки кризи вітчизняної фінансової системи 2008–2010 рр. та активне відновлення банківського кредитування поставили перед органами банківського нагляду та регулювання вимогу щодо удосконалення законодавчого забезпечення цього процесу, адже саме недосконалість правового регулювання кредитних відносин зумовили виникнення “кредитного буму” у 2008 р. та згенерували основні чинники виникнення кризи проблемних споживчих кредитів. Розв’язання означеної проблеми має стати основою захисного механізму державної антикризової політики та суттєвого зменшення кон’юнктурних коливань на вітчизняному ринку банківського споживчого кредитування.

Аналіз останніх публікацій з даної проблематики свідчить, що цей напрямок досить широко розглянутий у вітчизняній фаховій економічній літературі. Результати таких досліджень знаходимо, зокрема, у працях О. Барановського, В. Васюренка, В. Вікулова, В. Корнеєва, Н. Куршакова, В. Севрука, А. Соколової, Н. Спіцина, Ю. Харитонова та інших. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень за цим напрямом, недостатньо широко розкриті

проблемні аспекти реалізації відносин між банками та їх клієнтами у сфері споживчого кредитування з правової точки зору. Це формує підвалини та напрям подальших досліджень.

Мета статті полягає в ідентифікації та формулюванні основних проблем нормативно-правового регулювання процесу споживчого кредитування в Україні.

Основною метою споживчого кредитування є задоволення споживчих потреб населення у різноманітних товарах та послугах, зокрема – купівлі житла, транспортних засобів, побутової техніки, меблів, проведенні ремонтів тощо. Саме завдяки широкому розповсюдженню операцій із споживчого кредитування формується внутрішній споживчий попит, що є рушійною силою розвитку економіки.

Так, якщо станом на 01.01.2008 р. обсяг банківських споживчих кредитів населенню становив 118 млрд. грн., то станом на 01.01.2013 р., незважаючи на кризу 2009–2010 рр., він склав 126 млрд. грн. При цьому частка споживчих кредитів у загальному обсязі кредитів, що надані домашнім господарствам станом на 01.01.2013 р. становила

67,48%, а у структурі сукупного кредитного портфеля банків України – 15,41% (рис. 1).

Проте на заваді активного розвитку банківського споживчого кредитування в Україні є відсутність ефективної законодавчої бази його регулювання, що не дозволяє, з достатнім ступенем ймовірності, прогнозувати обсяг необхідних резервів для покриття усіх можливих збитків за власним портфелем споживчих кредитів.

Законодавчу базу, що регулює відносини у сфері споживчого кредитування можна розділити на два блоки. Перший включає закони та підзаконні акти, що регулюють кредитні відносини як правовий інститут та різноманітні суміжні з ним сфери (загальний блок), а другий – безпосередньо споживчий кредит, як специфічний вид кредиту (особливий блок).

До нормативно-правового забезпечення процесу кредитування належать чинні закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, накази та постанови Національного банку України, накази та положення міністерств та відомств, статути банків.

В найбільш загальному розумінні до загального блоку можна віднести наступні кодекси, закони та підзаконні акти:

- Конституцію України;
- Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р.;
- Закон України “Про банки і банківську діяльність” № 2121-III від 07.12.2000 р.;
- Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” № 2664-III від 12.07.2001;
- Закон України “Про організацію формування та обігу кредитних історій” № 2704-VI від 23.06.2005 р.;
- Закон України “Про заставу” № 2654-XII від 02.10.1992;
- Закон України “Про іпотеку” № 898-IV від 05.06.2003 р.;
- Закон України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрації обтяжень” № 1255-IV від 18.11.2003 р.;
- Постанова Правління Національного банку України “Про затвердження Положення про порядок формування та ви-

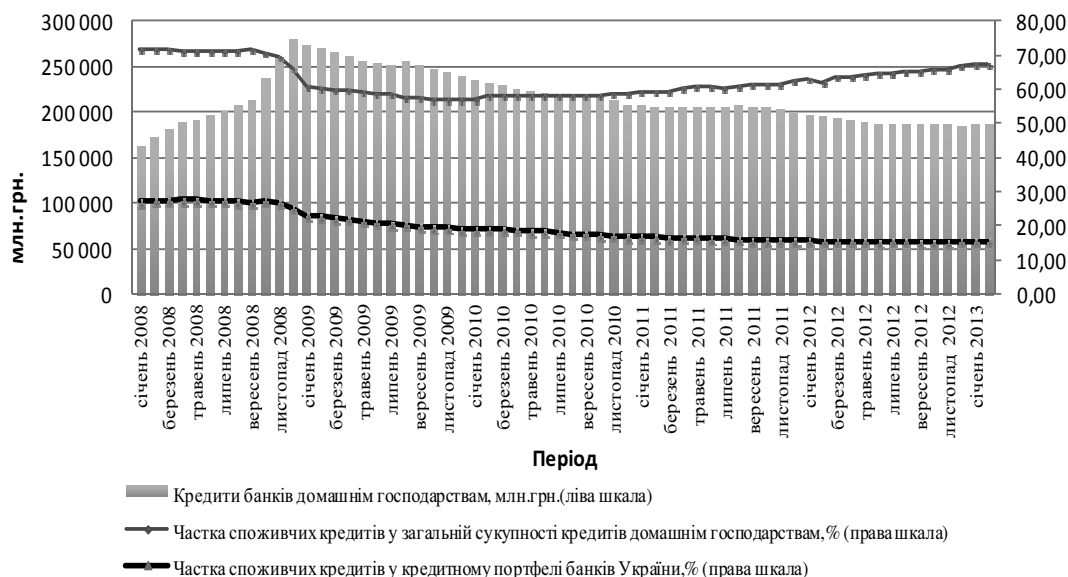

Рис. 1. Динаміка обсягів банківських споживчих кредитів за період 2008–2013 рр.*

* Побудовано на основі [1].

користання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями” № 23 від 25.01.2012;

– Інструкція “Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах”, затверджена постановою Правління Національного банку України № 492 від 12.11.2003 р.;

– інші.

Особливий блок містить Закон України “Про захист прав споживачів”, а також постанови та накази НБУ, що регулюють окремі аспекти роботи банків у цій сфері. Варто зауважити, що поняття “споживчий кредит” також не є уніфікованим в межах національного законодавства. Розглядаючи визначення цього поняття у різних законодавчих актах, слід відмітити превалювання цільового характеру його використання над іншими принципами кредитування.

Так, Закон України “Про захист прав споживачів” № 1023-XII від 01.12.2005 р. визначає, що споживчий кредит – кошти, що надає кредитор (банк або інша фінансова установа) споживачеві на придбання продукції [2].

Національний банк України у своєму листі № 40-511/4640-15577 від 10.11.2008 р. “Про розміщення Пам’ятки позичальника банку за споживчим кредитом” трактує “споживчий кредит” як кредит, що надається споживачеві на придбання продукції для особистих потреб, які безпосередньо не пов’язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника [3].

Проект Закону України “Про споживче кредитування” містить значно розширене тлумачення сутності даного виду кредиту як фінансової послуги щодо надання кредитором споживачу грошових коштів на підставі договору про споживчий кредит [4].

Таким чином, констатуємо, що неоднозначність самої сутності споживчого кредиту

породжує проблему його законодавчого регулювання вже на рівні термінології.

Основою другого блоку нормативних актів, що регулюють процес споживчого кредитування в Україні, можна вважати статтю 11 Закону України “Про захист прав споживачів”, що визначає та регламентує права споживача в разі придбання ним продукції у кредит. Її положення регулюють відносини з укладання договорів при споживчому кредитуванні, встановлюють вимоги до їх змісту. Водночас, згідно з нормами цієї статті, в процесі захисту своїх законних прав у судовому порядку щодо недобросовісних позичальників банк зазвичай опиняється у програшному стані, оскільки у позичальника є декілька способів ухилитися від сплати за кредитом чи взагалі визнати договір недійсним (наприклад, банк не має інформацію, чи передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки, зокрема послуг третіх осіб).

Ще однією особливістю споживчого кредитування фізичних осіб є норми законодавства, які обумовила світова фінансова криза. Так, Закон України “Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи” 1533-VI від 23.06.2009 р. [5] встановив, що банки мають право надавати кредити в іноземній валюті фізичним особам-резидентам і нерезидентам, які не займаються підприємницькою діяльністю, тільки для оплати послуг нерезидентам за лікування та навчання за кордоном. Банки надають кредити шляхом безпосереднього спрямування коштів на рахунок лікувальної установи або закладу освіти за умови пред’явлення фізичною особою-позичальником відповідних підтверджуючих документів. Надання кредитів в іноземній валюті на території України та погашення основного боргу і процентів за кредитами здійснюються в безготівковій формі.

Тобто у період кризи в Україні були встановлені прямі обмеження на кредитування фізичних осіб в іноземній валюті та на форму видачі кредиту.

Слід підкреслити, що, незважаючи на достатню унормованість загальних основ кредитування на споживчі цілі в Україні, головною проблемою залишається відсутність спеціалізованого законодавчого акту, що регламентуватиме організацію цього процесу та чітко визначатиме права й обов'язки кредитора і позичальника на кожному його етапі.

Перш за все слід зазначити, що сфера споживчого кредитування досить довго і успішно розвивалася у світі і в умовах відсутності механізму його регулювання. Вперше закон про споживчий кредит був прийнятий у Великобританії в 1974 р. У 1987 р. набула чинності Директива ЄС, що регулює відносини у сфері кредитування. Протягом наступних трьох років багато країн-членів ЄС додали Директиву у національне законодавство, прийнявши спеціальні закони чи поправки до діючих нормативних актів [6, 227].

Зазначимо, що подібний законопроект був підготовлений і в Україні. Проект Закону України "Про споживче кредитування" зареєстрований 14.12.2011 р. за № 9593 та включений до порядку денного Верховної Ради України 06.09.2012 р. [4]. Проте, зважаючи на його значимість для підтримання соціальної стабільності та вплив на розвиток банківської системи, його направили на доопрацювання.

Норми даного законопроекту містили як позитивні з правової та економічної точки зору нововведення, що вже давно є вкрай необхідними, так і доволі суперечливі та дискусійні положення.

Серед найбільш значимих позитивних нововведень, передбачених законопроектом, слід відмітити пропозицію щодо вне-

сення доповнень до Цивільного кодексу України у частині відповідальності банку за неповідомлення позичальника про зміну істотних умов договору кредитування (відсоткової ставки тощо). Також гармонізації та інтеграції галузі банківського права на національному та міжнародному рівнях сприятиме внесення змін до законодавчих актів, що регулюють порядок організації захисту інформації та персональних даних.

Також пропонувалося виключити зі сфери регулювання Закону України "Про захист прав споживачів" законодавче тлумачення сутності споживчого кредиту та права споживача в разі придбання ним продукції у кредит. Дана норма буде сприяти приведенню у відповідність національного законодавства до європейського, а саме вимогам Директиви 2008/48/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС від 23 квітня 2008 р. про кредитні угоди для споживачів.

Ще одним суттєвим позитивним моментом даного законопроекту є віднесення кредитів для житлового будівництва, що забезпечені іпотекою, до категорії споживчих.

В той же час проект Закону України "Про споживче кредитування" містить низку доволі суперечливих моментів, що потенційно здатні дестабілізувати ситуацію на ринку споживчих кредитів, а саме положення, що стосуються реклами даного виду кредитів, розміру заставного покриття та розкриття інформації про вартість кредиту.

Встановлення законодавчих обов'язкових вимог, які пред'являються до реклами споживчого кредитування, негативно відобразяться на динаміці цього сегменту кредитного ринку. Уніфікація інформаційного потоку "банк-клієнт" та її насичення великою кількістю специфічних термінів зведе нанівець конкуренцію та зробить його незрозумілим для споживача. Додаткові вимоги до змісту реклами сприятимуть її значному здорожченню внаслідок підвищення розміру

інформаційного ряду. Така ситуація змусить банківські установи до пошуку інших комунікаційних каналів зв'язку з потенційними позичальниками чи виключити даний сегмент кредитування зі своєї стратегії розвитку.

Додатковий негативний ефект від впровадження означених законодавчих ініціатив призведе до погіршення найбільш важливих властивостей інформації – актуальності та адекватності [7, 5]. Адже, зважаючи на дорожнечу рекламного каналу зв'язку, періодичність його завантаження знизиться, що сприятиме виникненню необізнаності клієнтів про зміни кредитної політики банку чи створення нових кредитних продуктів.

Окремо слід звернути увагу на неадекватність вимоги подання реклами про споживчий кредит у формі “репрезентативного прикладу, за умов якого або навіть за умов більш вигідних, ніж зазначені у прикладі, принаймні дві третини споживачів мали б намір укласти договір про споживчий кредит” [4]. Адже, виходячи з тексту законопроекту, незрозуміло хто повинен оцінювати повноту репрезентативності прикладу та взяти на себе фінансові витрати з проведення цієї процедури.

Ще однією потенційно проблемною нормою даного законопроекту є вимога щодо обов'язкового повідомлення позичальника про будь-які зміни за договором про споживчий кредит шляхом направлення споживачеві рекомендованого листа з повідомленням про вручення. Таке нововведення сприятиме законному ухилянню від погашення кредиту (частково або повністю) та призведе до збитків банків.

Зобов'язання банків ознайомлювати споживача з “сукупною вартістю кредиту з урахуванням процентної ставки за кредитом та вартості всіх додаткових і супутніх послуг самого кредитодавця і третіх осіб (реєстратора, нотаріуса, страховика, оцінювача тощо), ілюстровану за допомогою

репрезентативного прикладу” [4] також не сприятиме здешевленню споживчих кредитів для населення.

Виконання даної норми у великих банках, де акредитованими є кілька десятків третіх осіб, що постійно змінюють тарифи на свої послуги, є проблематичним та таким, що значно збільшить середній час обслуговування одного клієнта, зумовить зростання адміністративних витрат банку.

Також доволі суперечливою є пропозиція щодо обмеження вимог банку до позичальника виключно вартістю заставного майна. З точки зору соціального ефекту нововведення виключно позитивне, проте з економічної точки зору закладає дуже суттєві відтерміновані у часі системні ризики для банківської системи України. Насамперед така ситуація пов'язана з тим, що ринкова вартість предмету застави зменшується з часом, а при споживчому кредитуванні на купівлю автомобіля чи кризи на ринку нерухомості таке зниження є критичним для банку у разі стягнення боргу.

Закладення цього ризику у процентну ставку за новими споживчими кредитами, особливо довгостроковими, зробить їх практично недоступними для потенційних позичальників та значно знизить попит населення на предмети довгострокового вжитку.

Світовий досвід свідчить, що одна з головних умов ефективного функціонування ринку споживчих кредитування – це ліквідність застави, що дає можливість банкам у найкоротші строки позбутися проблемної заборгованості та розширити обсяги кредитування населення.

Проект Закону України “Про споживче кредитування” пропонує ввести звернення стягнення на майно споживача за його зобов'язаннями за договором про споживчий кредит виключно на підставі рішення суду. Таким чином, фактично порушується право кредитора на захист своїх законних

прав. Адже існуюче законодавство дає можливість звернути стягнення на майно боржника через виконавчий припис нотаріуса. І якщо питання щодо стягнення предметів іпотечного покриття і так вирішувалися здебільшого в судовому порядку, то розповсюдження цієї практики й на інше майно, що є предметом застави (автомобілі, побутова техніка, тощо), призведе до завантаження судів та зниження ліквідності банків.

Таким чином, можна констатувати, що головними причинами відсутності ефективного механізму нормативно-правового регулювання споживчого кредитування в Україні є наступні:

– відсутність чітко окреслених законодавчих гарантій захисту прав кредиторів, дотримання яких забезпечуватиме достатній рівень ліквідності самого процесу кредитування. Особливо це стосується відсутності нормативного регулювання процесу банкрутства фізичної особи, що не є суб'єктом підприємницької діяльності. Дана проблема може бути врегульована як у рамках існуючого законодавства (шляхом внесення змін до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”), так і шляхом прийняття нового закону;

– недостатня гармонізація національного законодавства до європейської практики нормативного регулювання споживчого кредитування, що значно гальмує інтеграцію банківської системи України у світову фінансову систему;

– регульованість споживчого кредитування великою кількістю різнопланових законів та підзаконних актів, норми яких іноді є суперечливими, що породжує юридичні колізії. Подібна ситуація повинна бути вирішена шляхом прийняття комплексного та уніфікованого Закону України “Про споживче кредитування”. Введення в дію такого закону сприятиме вдосконаленню законо-

давства у сфері споживчого кредитування та його гармонізації із найкращими світовими практиками регулювання цього процесу шляхом комплексного унормування відповідних відносин у спеціальному законі.

Література

1. *Грошово-кредитна статистика: Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xls>.*

2. *Закон України “Про захист прав споживачів” від 01.12.2005 р. № 1023-XII зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.24.24&nobreak=1>.*

3. *Лист НБУ від 10.11.2008 р. № 40-511/4640-15577 “Про розміщення Пам'ятки позичальника банку за споживчим кредитом” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v5577500-08>.*

4. *Проект Закону України “Про споживче кредитування” від 14.12.2011 року № 9593 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42098.*

5. *Закон України “Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи” від 23.06.2009 р. 1533-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1533-17>.*

6. *Мяжкова М. В. Основные направления развития инфраструктуры рынка розничного кредитования // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 1 (Часть 1). – С. 226–232.*

7. *Пожуєв В. І. Осмислення місця та ролі інформації у сучасному суспільстві // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2010. – Вип. 42. – С. 4–13*